

УДК 94(477)

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ А. ЧАЙКОВСЬКОГО В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

A. CHAYKOVSKYIY PUBLIC ACTIVITIES IN THE PERIOD OF THE FIRST WORLD WAR

Григорук Н. А.,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства,
Тернопільський національний
педагогічний університет імені Володимира
Гнатюка (Україна, Тернопіль), n.hryhoruk@ukr.net

Hryhoruk N. A.,

Ph.D., associate professor of world history and
religious studies, Ternopil National Pedagogical
University Volodymyr Hnatyuk
(Ukraine, Ternopil), n.hryhoruk@ukr.net

Досліджено громадську діяльність А. Чайковського в період Першої світової війни. Метою статті є на основі комплексного і об'єктивного аналізу висвітлити основні напрями громадської діяльності А. Чайковського в період Першої світової війни. З'ясовується участь А. Чайковського у діяльності осередку лівої опозиційної групи УНДП, і його роль у самбірській українській громаді. У підсумку автор робить висновок, що А. Чайковський у Самборі займав менше офіційних посад в українських товариствах у порівнянні з Бережанами. Разом з тим, події Першої світової війни завадили йому так активно займатися громадськими справами, як він це робив раніше. До закінчення війни в Самборі та повіті було небагато публічних акцій, однак лідери місцевої української громади досить часто збиралися, і під час цих нарад чи консультацій думка А. Чайковського мала вагомий значення. Дослідження ґрунтується на використанні комплексу загальнонаукових, структурно-функціональних та історичних методів.

Ключові слова: А. Чайковський, громадська діяльність, громада, осередок, Самбір.

The social activity of A. Chaykovskyy during the First World War is investigated. The purpose of the article is to present, on the basis of a comprehensive and objective analysis, the main directions of A. Chaykovskyy public activity during the First World War. The participation of A. Chaykovskyy in the activities of the center of the left opposition group of the UNDP and his role in the Sambir Ukrainian community is revealed. As a result, the author concludes that A. Chaykovskyy in Sambir held fewer official positions in Ukrainian societies than in Berezhany. However, the events of the First World War prevented him from being as active in public affairs as he had done before. Prior to the end of the war in Sambir and the county, there were few public actions, but leaders of the local Ukrainian community often gathered, and during these meetings or consultations A. Chaykovskyy opinion was significant. The research is based on the use of a set of general scientific, structural-functional and historical methods.

Keywords: A. Chaykovskyy, community activity, community, center, Sambir.

1 травня 1914 р. А. Чайковський переніс свою адвокатську канцелярію до Самбора. Самбірщина не була для нього чужим краєм – він тут народився, мав чимало знайомих та друзів. Умови для роботи здавалися йому кращими, ніж на Бережанщині, окрім того, після виїзду з Бережан зіпсовані стосунки з деякими місцевими діячами вже не могли зашкодити ні фаховій, ні громадській діяльності А. Чайковського.

У своїх спогадах про батька М. Чайковський повідомив про початки громадської діяльності А. Чайковського у Самборі так: “У Самборі Андрій Чайковський вступив в українську громаду вже як

ветеран, відомий по всій попередній своїй роботі й літературі, і зустрівся з прихильним відношенням громадянства; особливо підтримували його найближчі земляки – із його рідних сіл” [1, с. 231]. А. Чайковський користувався у Самборі загальною повагою і відразу активно приєднався до місцевого українського громадського руху [2], однак він не міг розраховувати швидко посісти становище в самбірській українській громаді подібне до того, яке він займав у Бережанах.

На Бережанщині А. Чайковський стояв біля джерел організованого українського руху, був його багаторічним провідником, а тому цілком зрозуміло, що посідав одне з перших місць в ієрархізованій бережанській громаді. На Самбірщині у 1914 р. вже була давно сформована власна ієрархія, на чолі якої стояли адвокат Данило Стахура (голова самбірської повітової організації УНДП) та священник о. Володимир Петрик з Бабини. А. Чайковський у Самборі хоча й увійшов до числа найавторитетніших українських діячів, але вже не обіймав, як у Бережанах, керівних посад ні в повітовій організації УНДП, ні в місцевих українських товариствах.

Розвинути активну громадську діяльність у Самборі йому завадила Перша світова війна. А. Чайковський, який раніше вже повідомив публічно про своє ставлення до майбутньої австрійсько-російської війни, разом з іншими самбірськими українцями підтримав дії австрійської влади. 9 серпня 1914 р. самбірські українці організували маніфестаційний похід на підтримку війни. Подібні акції відбувалися тоді й по інших містах Східної Галичини. Галицькі українці підтримали Австрію у цій війні; австрофільство займало ключове місце у переліку їх політичних орієнтацій того часу. У серпні 1914 р. у Самборі почали збиратися добровольці, які бажали вступити до легіону Січових Стрільців. Організатором їх збору та попереднього вишколу став А. Чайковський як єдиний колишній офіцер в організаційному комітеті [3].

17 вересня 1914 р. у Самборі з'явилося російське військо. Поразка австрійської армії у Галичині в серпні–вересні 1914 р. приголомшливо вплинула на місцевих українців, які чекали зовсім іншого розвитку подій. Під великою загрозою опинилися всі довоєнні здобутки українського національного руху.

Перехід від мирного, довоєнного життя до життя під окупацією був настільки різким, що А. Чайковський швидко зневірився у позитивному для українців результаті війни. Тоді він по-новому оцінив важливість Австрії як захисника українського національного руху від росіян, що прагнули цей рух знищити. Якщо до початку війни він був австрійським патріотом більше з обов'язку, як лояльний підданий цісаря, пам'ятаючи при цьому всі кривди українців в Австрії і чекаючи від австрійців допомоги у визволенні Великої України, то тепер ситуація дещо змінилася. Мова не йшла вже про Наддніпрянщину, під загрозою були самі галицькі українці, а єдиним їх захисником залишалася Австрія. Вимушений патріотизм у багатьох галичан перетворився на щирий, невідомий.

А. Чайковський позбавився своєї зневіри так: його донька палила папери в кухні, а наступного дня (9 жовтня 1914 р.) виявилось, що згоріло все, окрім частини якогось оголошення, де залишився непошкодженим портрет цесаря. Того ж дня німці зайняли Антверпен. А. Чайковський став вважати це добрим знаком і його зневіра зникла [4]. Цей епізод, а ще більше те, що А. Чайковський розповів про нього у своїх спогадах, є яскравою ілюстрацією рівня його австрофільства в 1914–1916 рр. Щоправда, періоди оптимістичного настрою під час окупації чергувалися в нього з часами відвертого пригноблення і “затупіння” [5].

Військова влада на русофільські доноси не реагувала, але пізніше русофіли спричинили низку обшуків, арештів і депортацій. У А. Чайковського було два обшуки. Він був змушений спалити більшу частину свого домашнього архіву: всі листи різних письменників та політичних діячів, тексти своїх промов на різних зборах тощо. Після подібних обшуків росіяни вивезли до Росії із Самбора українців Д. Стахуру та Теодора Біленького [4].

Формальною причиною цих обшуків був пошук зброї. 10 грудня 1914 р. з’явилася телеграма до керівників повітів за підписом керівника канцелярії військового генерал-губернатора Галичини Крилова, в якій вимагалося на випадок обстрілу російських транспортів здійснювати обшуки. Пошуки зброї, щоправда, були лише приводом для обшуків у помешканнях відомих українців – шукали не стільки зброю, як компроматні папери.

Під час російської окупації українське громадське життя на Самбірщині, зрозуміло, зовсім завмерло. Не було можливості українським діячам навіть збиратися разом, хіба що іноді таємно ввечері на короткий час у когось вдома [4].

Хоча А. Чайковський, як він згадував у передмові до першої частини свого роману “Сагайдачний”, “не робив нічого” під час окупації і “хотів бути на всі боки лояльним супроти царської влади” [6, с. 563], однак йому не довелося дочекатися повернення австрійської армії в Самборі. Його забрали росіяни як заручника під час відступу і разом з іншими заручниками (всього їх було 10 осіб, в т. ч. двоє українців) пішки погнали в напрямку Львова [5, с. 7].

Два тижні А. Чайковський перебував у львівській в’язниці (“Бригідках”) [8, с. 278], але йому вдалося передати записку В. Дудикевичу і той посприям звільненню свого давнього (ще від студентських часів) знайомого [1, с. 232; 53, с. 278]. 6 травня 1915 р. В. Дудикевич підготував листа до канцелярії військового генерал-губернатора Галичини, де прохав звільнити А. Чайковського з в’язниці. На цьому листі є резолюція: “Освободить подъ надзоръ во Львовѣ”. Після звільнення з в’язниці А. Чайковський був змушений залишитися у Львові (він став заступником місцевого адвоката д-ра Филипа Евина) і почав брати участь в імпровізованих зборах невеличкого гуртка місцевих українців [9, с. 196].

Після повернення до Львова австрійського війська Федь Федорців на зборах львівської україн-

ської інтелігенції запропонував створити у Львові українську політичну організацію, що мала “виявити наше відношення до австрійської влади” [9, с. 196]. Таку організацію під назвою “Український Національний Комітет у Львові” створили 22 червня 1915 р. Її завданням було також “вести українські справи аж до часу повернення всіх політичних організацій із Відня”. А. Чайковський очолив цей комітет, який із тимчасового та безпартійного перетворився на осередок лівої опозиційної групи УНДП [9, с. 196].

Очевидно, він у суперечках про зміну політичного курсу УНДП не брав активної участі (принаймні, сам А. Чайковський про це нічого не згадує), хоча й підтримував “молодших громадян” у протистоянні з консерваторами-“старшими” [10, с. 197–198]. А. Чайковський виступав на зустрічі львів’ян з архієпископом Фрідрихом, де виголосив ультрапатріотичну австрофільську промову [10, с. 203–205], а також видавав “свідчення лояльності” тим українцям, яким загрожував арешт як “москвофілам” [8, с. 278].

Пізніше А. Чайковський згадував, що його австрофільська промова була вимушеною, щоб хоч якось захистити українців від чергової хвилі звинувачень у зраді і москвофільстві [8, с. 278], адже деякі представники вищих органів влади Австро-Угорщини навіть у 1915 р. були переконані, що “москвофільство має значний вплив серед усіх прошарків української спільноти” [118, с. 96]. Однак, хоча він і не забув у 1915 р. проблем українців в Австрії, довоєнних і вже нових, але міг згодом сказати про себе та багатьох своїх колег: “Страх якими були ми тоді чорно-жовтими патріотами!” [9, с. 196].

Наприкінці 1915 р. він уже був у Самборі. Самбірщина, як і решта галицьких повітів, звільнених від російської окупації, намагалася ліквідувати спричинені війною руйнування і налагодити спокійне, як для воєнного часу, життя. Громадське життя на провінції майже завмерло – частково через брак активних діячів, багато з яких евакуювалося або пішло до війська, частково через те, що повсякденне життя людей стало важчим, вони були змушені більше часу, ніж раніше, витратити на задоволення своїх поточних потреб.

Народний Комітет УНДП неодноразово закликав українців, особливо інтелігенцію, докласти всіх зусиль “до відновлення і угрунтовання українського громадянського життя в усіх повітах Галичини” та відновлення повітових організацій УНДП [10, с. 237–238, 627].

Поступово відновилася діяльність більшості українських товариств у Самборі (але не така інтенсивна, як до війни) та повітової організації УНДП. Низка загальних зборів товариств відбулася у 1917 р.; А. Чайковський брав участь у цих зборах, іноді вносив свої пропозиції, але не входив до складу керівних органів цих товариств.

А. Чайковський у самбірській українській громаді займав особливе становище. Не маючи значних ні громадських, ні партійних [11, с. 208] посад (єдиним винятком, очевидно, була посада

контролера, яку А. Чайковський заступав у самбірській філії “Просвіти”), він, завдяки своєму авторитету заслуженого громадського діяча, знаного патріота та письменника і шанованого людьми адвоката брав участь у прийнятті важливих рішень та у всіх найпомітніших публічних акціях, організованих місцевими українцями.

Після Лютневої революції 1917 р. на Наддніпрянщині розпочався процес творення Української держави. Галицькі українці, безумовно, з великою увагою стежили за подіями на Великій Україні. Не викликає сумніву те, що й А. Чайковський цікавився відродженням українського громадського та культурного життя на Наддніпрянській Україні.

Першою помітною публічною акцією на Самбірщині, пов’язаною з подіями на Наддніпрянській Україні була багатолюдна (понад 10 тисяч учасників) маніфестація місцевих українців у Самборі 17 лютого 1918 р. з нагоди проголошення незалежності Української Народної Республіки (УНР). А. Чайковський тоді разом з Д. Стахурою та о. В. Петриком виголосив промову. 29 вересня 1918 р. в Самборі українці організували віче, учасники якого закликали Австро-Угорщину ратифікувати Берестейський договір, протестували проти намірів приєднати Східну Галичину та Холмщину до Польщі і вимагали поділу Галичини та “утворення з усіх українських земель окремого українського краю”. На цьому вічі виступив й А. Чайковський, який у своїй промові підносив дух народу і висловив віру в краще майбутнє, застерігаючи перед падінням духу і безнадійністю.

Основна мета цієї промови – піднесення духу народу – свідчить, що далеко не всі українці, принаймні на Самбірщині, вірили в можливість швидких і сприятливих для себе змін.

А. Чайковський у “Чорних рядках” згадував: “Організація часто сходилась до “Бесіди”, і балакалося про можливість перевороту, а про подробиці ніхто не говорив, як це в даний момент треба би провести” [11, с. 208]. Він сам, до речі, був противником різких дій і разом з більшістю інших провідників самбірських українців висловлював бажання чекати подальшого розвитку подій [12, с. 359].

Відсутність чіткого плану захоплення влади в Самборі та повіті можна пояснити з одного боку браком достатньої кількості активних людей, готових на рішучий та відповідальний крок, з іншого боку – подвійною грою керівництва УНДП, яке (точніше, різні його фракції) готувало і державний переворот, і поступовий, повільний перехід влади від австрійських чиновників до українських.

Тобто самбірські українці, з одного боку, погоджувалися із необхідністю творення незалежної Української держави на випадок розпаду Австро-Угорщини та психологічно були готові перебрати владу у своєму повіті, а з іншого боку, не знали, як саме це зробити. Деталі механізму утвердження української влади в Самборі обговорювали ще на початку листопада 1918 р. (остаточно українці захопили там владу 5 листопада), а завдання та методи діяльності української адміністрації визначалися вже після її створення.

Так сталося, що зміни в особистому житті А. Чайковського, пов’язані з його переїздом до Самбора, співпали в часі із змінами в житті мільйонів його співгромадян, викликаними Першою світовою війною. В несприятливих умовах воєнного часу А. Чайковському неможливо було у Самборі так активно брати участь у громадському житті місцевих українців, як це він робив у Бережанах. Він визнавав лідерство багаторічних самбірських організаторів і не претендував на їх посади, однак фактично А. Чайковський мав не менший вплив на ці події і користувався не меншим авторитетом, ніж ці організатори.

Таким чином, події Першої світової війни викликали в нього, як і в багатьох його співгромадян, піднесення австрійського патріотизму. А. Чайковський ніби знову став таким австрофілом, яким був у 70-х – на початку 90-х рр. XIX ст. Однак це “воєнне” австрофільство мало іншу природу, ніж австрофільство молодого А. Чайковського; очевидно, у 1917–1918 рр. його рівень значно зменшився під впливом чуток про приєднання Східної Галичини до майбутньої Польської держави та факту відновлення української державності на Наддніпрянщині. Що ж до здобуття західноукраїнськими землями статусу незалежної держави і включення їх до об’єднаної Української держави, то А. Чайковський восени 1918 р. вже був готовий до цього, хоча й не уявляв собі чітко механізм здійснення цієї ідеї.

Список використаних джерел

1. Нечиталюк М. Цінний документ до біографії Андрія Чайковського. Андрій Чайковський... Т. 3. с. 215–236.
2. Шевченківські свята. Самбір. *Діло*, 1914. Ч. 108. 18 травня.
3. Чайковський А. Як формовано січових стрільців у Самбірщині. Андрій Чайковський... Т. 1. с. 203–206.
4. Чайковський А. Зі збірки “Вісім місяців під медвежою лабою”. *Свобода*. Львів, 1916. Ч. 10, 12–15, 18–22. 4, 18, 25 березня, 1, 8, 29 квітня, 6, 13, 20, 27 травня.
5. Чайковський А. Святочний вечір в часі наїзду в Галичині. *Діло*, 1917. Ч. 14. 19 січня.
6. Чайковський А. Сагайдачний: Іст. роман у 3 кн. / Упоряд., авт. передмови та приміт. В. Яременко. К.: Варта, 1993. 576 с.
7. Донесення староств про політичне положення в повітах і їх стану господарства після відступу російських військ. Центральний державний історичний архів України у Львові. Фонд 146 (Галицьке намісництво). Опис 8. Спр. 1896. 73 арк.
8. Чайковський А. Мій життєпис. Андрій Чайковський... Т. 1. с. 274–279.
9. Чайковський А. 15 літ тому (Пам’яті Ф. Федорцева). Андрій Чайковський... Т. 1. с. 196–198.
10. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів, 1928. 776 с.
11. Чайковський А. Чорні рядки. Мої спомини за час від 1 листопада 1918 р. до 13 травня 1919 р. Андрій Чайковський... Т. 1. с. 207–273.
12. Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України. Листопадові дні у Самборі. Спогад проф. Тадея Залеського. К.: Либідь, 1993. с. 357–363.

References

1. Nychtaliuk M. Tsinniy dokument do biohrafii Andriia Chaikovskoho. *Andrii Chaikovskiy*... Т. 3. S. 215–236.

2. Shevchenkivski sviata. Sambir. Dilo, 1914. Ch. 108. 18 travnia.
3. Chaikovskiyi A. Yak formovano sichovykh striltsiv u Sambirshchyni. Andrii Chaikovskiyi... T. 1. S. 203–206.
4. Chaikovskiyi A. Zi zbirky “Visim misiatsiv pid medvezhoiu laboiu”. Svoboda. Lviv, 1916. Ch. 10, 12–15, 18–22. 4, 18, 25 bereznia, 1, 8, 29 kvitnia, 6, 13, 20, 27 travnia.
5. Chaikovskiyi A. Sviatochnyi vechir v chasi naizdu v Halychyni. Dilo, 1917. Ch. 14. 19 sichnia.
6. Chaikovskiyi A. Sahaidachnyi. Ist. roman u 3 kn. / Uporiad., avt. peredmovy ta prymit. V. Yaremenko. K.: Varta, 1993. 576 s.
7. Donesennia starostv pro politychne polozhennia v povitakh i yikh stanu hospodarstva pislia vidstupu rosiiskykh viisk. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi. Fond 146 (Halytske namisnytstvo). Opys 8. Spr. 1896. 73 ark.
8. Chaikovskiyi A. Mii zhyttiepys. Andrii Chaikovskiyi... T. 1. S. 274–279.
9. Chaikovskiyi A. 15 lit tomu (Pamiati F. Fedortseva). Andrii Chaikovskiyi... T. 1. S. 196–198.
10. Levytskyi K. Istoriiia vyzvolnykh zmahan halytskykh ukraintsiv z chasu svitovoi viiny 1914–1918. Z iliustratsiiamy na pidstavi spomyniv i dokumentiv. Lviv, 1928. 776 s.
11. Chaikovskiyi A. Chorni riadky. Moi spomyny za chas vid 1 lystopada 1918 r. do 13 travnia 1919 r. Andrii Chaikovskiyi... T. 1. S. 207–273.
12. Hutsuliak M. Pershyi Lystopad 1918 roku na zakhidnykh zemliakh Ukrainy. Lystopadovi dni u Sambori. Spohad prof. Tadeia Zaleskoho. K.: Lybid, 1993. S. 357–363.